

LLUÍS NICOLAU D'OLWER, EPIGRAFISTA GREC

Martí Duran

La figura de Lluís Nicolau d'Olwer és una de les més interessants de la Catalunya del primer terç del segle xx, alhora que una de les més paradigmàtiques del Noucentisme, moviment al qual s'inscriu plenament, tant cronològicament com per formació. Nascut a Barcelona el 1888 al si d'una família benestant, entrà a la Universitat l'any 1904, on es formà sota el mestratge d'Antoni Rubió i Lluch, juntament amb altres companys com Jordi Rubió, Ramon d'Abadal, Ferran Valls i Taberner i Manuel Raventós, tots els quals tindrien un paper destacat en la creació de la Catalunya moderna. A més de la seva importantíssima tasca intel·lectual (resumida per V. Alsina¹ en tres vessants: el món clàssic, el món medieval i els historiadors de les Amèriques), Nicolau fou un home d'acció política (ni que sigui de retruc, com ell mateix afirmà en una ocasió):² l'any 1918 entrà a formar part de l'Ajuntament de Barcelona com a regidor; el 1922 participà en la fundació del partit polític Acció Catalana, escissió de la Lliga; el 1923 va ser votat diputat per Barcelona en les eleccions de la Mancomunitat; el 1931 esdevingué ministre d'Economia del Govern provisional de la República, i durant el Govern Azaña va ser nomenat governador del Banc d'Espanya. Precisament com a conseqüència d'aquesta activitat, després de la guerra es va haver d'exiliar, primer a Ginebra, després a París i, finalment, el 1946, a Mèxic, on s'instal·là i on restà fins a la seva mort, esdevinguda l'any 1961.

En els seus anys universitaris, Nicolau adquirí una bona formació en grec clàssic, cosa que li permeté de redactar una tesi, impulsada per Segalà i publicada el 1911, sobre *El teatro de Menandro*, i de traduir un idil·li de Moscos (*Amor fugitivo*, 1909) i altres poemes grecs i llatins, entre els quals Cal·lí; intentà adaptar el seu díctic elegíac al català (i s'inscriví, així, en una línia important d'autors que durant tot aquest segle han maldat per adaptar aquesta forma mètrica a la nostra llengua). També publicà articles sobre el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya que conté textos de Píndar i de Teòcrit (el 399), fou revisor del text i de les versions d'alguns autors de la Fundació Bernat Metge, i entre els anys 1923 i 1927 es dedicà a comentar, en el diari *La Publicitat*, els volums que anaven apareixent en aquesta mateixa col·lecció. Aquestes ressenyes obtingueren molt d'èxit, i així, segons D. Guansé, «la gent que els

1. Institut d'Estudis Catalans, Servei de Catalogació, Documentació i Arxiu. Rosa SOLER i Eulàlia MIRET, *Bibliografia de Lluís Nicolau d'Olwer*, Barcelona, 1995, pròleg de Victòria Alsina.

2. En el pròleg de *Cal·liu* (se'n pot consultar l'edició d'editorial Selecta, Barcelona, 1973): «Si vaig entrar a la política activa de Catalunya i de retop, més tard, a la política espanyola, va ésser convençut que només amb la llibertat política podria la nostra terra assegurar-se la persistència i l'expandiment de la seva cultura, que tinc per l'essència de la seva personalitat. Tanmateix la vida intel·lectual sempre m'ha atret més que no pas l'activitat política, i això es reflecteix en aquest llibre. Hi parlo, sobretot, dels medis literaris, artístics i acadèmics de Catalunya.»

llegia, deia que parlava d'aquests autors com si s'acabés d'acomiar-se'n a la cantonada. Tenia lectors apassionats.» Cal advertir que el gust pels autors antics el conservà Nicolau durant tota la seva vida: quan, ja a l'exili, fou descobert un nou papir de Menandre que en contenia una obra sencera (*El discol*), encara escriví un article sobre «La resurrecció de Menandro», publicat a *Cuadernos Americanos* [Mèxic], núm. 1 (1960).

Nicolau fou fet membre adjunt de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans el 1917, i el 1918 n'esdevingué numerari. Tanmateix, la seva vinculació amb aquesta institució es remunta pràcticament a la fundació d'aquesta —que, recordem-ho, havia estat el 1907—, i pertany a una etapa de la seva vida caracteritzada per un profund arrelament en les institucions culturals del país (efectivament, quan tenia quinze anys assistí al Primer Congrés Universitari Català, com també va assistir des del començament a les classes dels Estudis Universitaris Catalans). D'aquesta manera, el primer contacte de Nicolau amb l'Institut que deixà una constància escrita fou la publicació, en el tercer volum de l'*Anuari* d'aquesta institució (1909-1910) i dins d'un apartat intítulat «Crònica de les excavacions d'Empúries», d'unes conclusions seves sobre dues inscripcions gregues trobades en aquesta colònia, inserides entre cometes en un article de Puig i Cadafalch. A aquesta publicació, n'havien de seguir dues més en el mateix sentit: «Inscripcions en pedra» (*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1911-1912: any IV*) i «Inscripcions lapidàries» (*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1913-1914: any V*), ara ja signades per ell mateix. L'objecte de la nostra comunicació serà analitzar el contingut i l'estructura d'aquestes tres publicacions, posant-les en relació amb els interessos intel·lectuals de Nicolau, resumits més amunt, i amb l'estat de les publicacions epigràfiques de l'època del nostre autor.

La primera aportació fa referència a les inscripcions 2 i 42 Almagro (= 11 i 12 Nicolau).³ En relació amb la primera d'aquestes inscripcions, Nicolau escriu que «la gran (fig. 11) massa fragmentaria pera que se'n pugui intentar una traducció, seria una làpida funerària: es bilingüe, com la publicada en l'*Anuari* MXCVIII y les ratlles en grech semblen contenir noms en nominatiu i genitiu (... NOY-MAC... NIOY).»⁴ Segons Nicolau, doncs, aquesta inscripció fóra funerària, es relacionaria amb la 3 Almagro i presentaria un nominatiu a la l.4 (NOYMAΣ). Aquesta interpretació no sembla actualment gaire satisfactòria, atès que a la segona línia, ΑΡΑΠΙ es pot restituir fàcilment per [C]ΑΡΑΠΙ, cosa que convida a veure-hi una làpida relacionada amb el culte a aquesta divinitat oriental, del qual tenim altres proves trobades a la mateixa Empúries, a les terres que cobrien el temple hel·lenístic que li estava consagrat a la Neàpoli. Cal advertir també que Nicolau, en fer la seva interpretació, no tingué en compte el lloc de trobada de la inscripció (segons Gandia,⁵ fou descoberta l'any 1908, als voltants del temple de Sarapis).

En relació amb la segona, Nicolau substitueix *Κάνης διξης Θαιζῶς ... ἐρμήων* i observa que «abona el calificatiu *διξη* (en el sentit de *δίπολις*) aplicat a Sane, lo que d'aquesta ciutat diu Tucídides en el llibre IV, pàr. 109 de la seva *Historia* y el ser forma jònica com *ἐρμήων*; les formes jòniques (*διξης, ἐρμήων*) de l'inscripció corresponen ab l'origen de Sane, colònia d'Andros.» Tanmateix, com recorda Almagro, la interpretació de Nicolau presenta no pocs problemes: «en primer lugar, la octava letra del primer renglón sería equivocadamente una Z en lugar de una Ξ que es la que corresponde al grupo cc

3. Citem les inscripcions d'Empúries seguint l'obra clàssica sobre la matèria: M. ALMAGRO, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, 1952.

4. *Anuari 1909-1910*, p. 709.

5. E. GANDIA, *Diario de Excavaciones*, 23 d'octubre de 1908, p. 23.

de los otros dialectos en la forma jónica de δῖccoc. Por otra parte, de la última letra del mismo renglón debemos advertir que no parece haber sido una K sino, en todo caso, una I. Finalmente: que ἐρμητων sea un participio de futuro de ἐρμῶω en su forma jónica requiere por lo menos dos equivocaciones, a saber, un alargamiento de A, breve en el verbo, y consiguiente paso del mismo a la conjunción vocálica, esto es, como si fuera ἐρμῶω.⁶ Avui en dia, la lectura d'aquesta inscripció és Σάυης δίζηθαι ἐρμητων, i s'hi veu un fragment de vora de *quillix* de ceràmica àtica de vernís negre del segle v aC.⁷

Passem ara al segon article de la sèrie emporitana. Com hem dit, aparegué a l'*Anuari* del 1911-1912. Està ja signat per ell, s'intitula «Inscripcions en pedra» i publica les inscripcions 26, 27, 38, 43, 45 i ibèriques 9 Almagro (= 17, 18, 19a, 19b, 20a i 20b Nicolau), a més de dos grafitos que contenen lletres soltes i que aquí no estudiem (les inscripcions 46 i 47 Almagro). En relació amb la primera, Nicolau, suplint Τιμους, opina que es tracta d'un genitiu que designaria el propietari de les cases de les ruïnes on es trobà, i afegeix que el nom de Τιμῶ, tot i ser poc comú, està testimoniats en Hdt. VI 134-135 i *Ant. Pal.* V 197-198. Es tracta d'una hipòtesi equivocada, atès que la inscripció no és altra cosa que una estampilla sobre una àmfora.

En relació amb la segona inscripció d'aquest segon article, Nicolau no només n'ofereix una interpretació errònia (segons ell, indicaria també el nom del propietari d'una casa),⁸ sinó que la mateixa lectura del text (Θ · ΜΙΑΥΘΘ | ΒΡΑΤΕΥC | ΑΡΝΑΝΙΘΥ) s'aparta també totalment de la que avui en dia es considera com a bona (i és, d'altra banda, evidentíssima a partir de la inscripció): ἐπι Αὐτοκράτους Ἀγριανίου. En conseqüència, no es poden tenir en compte les seves reflexions.

Les inscripcions 38, 43 i 45 Almagro (les 19a, 19b i 20a Nicolau) són tres de les que millor edita. Hi llegeix ...] ΕΙΝΗΤΩΝ [..., ... ι διψαντι i Δήμων ἐκόλλησε, respectivament, d'una manera pràcticament idèntica a com es fa avui en dia. En relació amb la primera, també escriu que «són innumerables, y per tant sense cap garantia d'acert, les reconstruccions que podrien intentar-se sobre aquests elements»,⁹ cosa que constitueix, sens dubte, una observació molt assenyada.

La darrera inscripció d'aquest article (ibèriques 9 Almagro = 20b Nicolau) és la que presenta una interpretació més aberrant, ja que Nicolau hi llegeix ἄκλαρ ἄκρω i, interpretant aquestes paraules com a gregues, tradueix «pobre, escolta!». Avui en dia es veu en aquesta inscripció un text ibèric, i s'hi llegeix DU.R.S.A.U.R.A.R. (Gómez-Moreno), DU.R.S.BI.U.R.A.R. (Maluquer) o DU.R.S.A.U.R.A.R. (Siles).¹⁰

La sèrie d'articles epigràfics s'acaba amb un breu article aparegut a l'*Anuari* del 1913-1914. Hi publica les inscripcions 11, 9 i 37 Almagro (= 95a, 95b i 96a), a més d'una no recollida per aquest autor (96b Nicolau). En relació amb la primera, que diu Θεμιδος, comenta que «com que el nom de Temis, deessa de la justícia, no esdevingué nom comú de dona (no més que una vegada es troba en el *Corpus*

6. M. ALMAGRO, *Las inscripciones...*, p. 53.

7. Vegeu G. TRÍAS, *Ceràmica griega de la península Ibérica*, vol. 1-II, València, 1967-1968, i J. JULY, «Céramiques grecques ou de type grec et autres céramiques en Languedoc Méditerranéen, Roussillon et Catalogne, VII-IV avant notre ère et leur contexte socioculturel», *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, París, núm. 275 (1982), p. 682 i fig. 1, 10.

8. En relació amb els noms, Nicolau escriu que «*Miauto* es un nom enterament desconegut, si no hem de referir-li el *Mia* que comença a llegir-se en la inscripció 4974, 27 del *Corpus* de Hübner; no així *Brateus* que, sots la forma *Brateo* apareix en la inscripció 2835 del mateix *Corpus*, procedent d'Arancón, a tres llegües de Soria. Un y altre serien noms ibèrics. El d'*Armanios* (o *Armanios*) en cambi, potser era emparentat ab el de la tribu *Arniensis* (vegis: Titus Livius, VI, 5), que surt en dugues inscripcions tarragonines, les 4120 y 4141 de Hübner.»

9. *Anuari 1911-1912*, p. 676.

10. Vegeu l'obra d'aquest darrer (J. SILES, *Léxico de inscripciones ibéricas*, Madrid, 1985) per a la bibliografia sobre la inscripció. J. UNTERMANN (*Monumenta linguarum hispanicarum*, Wiesbaden, 1975) la publica amb el núm. C. 1. 12.

Inscriptionum Graecorum (sic), n. 4366 l.), la inscripció s'ha d'interpretar ὄρος Θέμιδος, *fita de la sagrera de Remis*, Gr. Ἰχώτης, en el *Corpus*, n. 1875». ¹¹ Es tracta d'una interpretació sostenible, en termes generals.

En canvi, molt més discutible sembla el comentari a la inscripció 9 Almagro (a partir del suplement de la línia 3, Nicolau suposava que es tractava d'una inscripció funerària i transcrivía ΖΗ...[ΚΑΙ Α...] ΑΓ[αγοί χαιρετε]). Com indica Almagro, «el suplemento de la línea 3, propuesto por Nicolau, parece inadmisibile: en efecto, al lado de la Γ se conserva un trazo que no pudo ser de una Α, pues es redondeado, y debe más bien suponerse una Ο, Θ, Φ, ο, con menor probabilidad, de una Ε o C semi-lunares. Siendo así, como el carácter funerario derivaba precisamente de este suplemento que impugnamos, puede pensarse en otra interpretación, tal vez votiva, puesto que este fragmento, lo mismo que los epígrafes que reseñamos a continuación con los números 10 y 11, parecen haber sido tallados “en serie” y serían destinados a algunas de las divinidades veneradas en los templos erigidos en el recinto sacro de Ampurias, en donde, a juzgar por la fecha de las excavaciones, y otros indicios parece seguro que fueron halladas.» ¹²

En relació amb la inscripció 37 Almagro, Nicolau llegeix ...] έαο έγραψε, cosa que li fa pensar que, a la primera paraula, hi ha «el genitiu d'un tema, que té el nominatiu -εαο». ¹³ La hipòtesi perd el seu sentit si entenem, amb Almagro, que la segona lletra de la primera paraula és una λ i no una α, amb la qual cosa també aquesta restitució resulta equivocada. Finalment, en relació amb la inscripció 96b Nicolau, es tracta d'un conjunt de lletres (ΔΔΔ[...] a la primera i ΔΔΙΙΙ a la segona) que ell interpreta (al meu entendre, amb encert) com a numerals (trenta i vint-i-tres, respectivament).

Un cop analitzades una per una les inscripcions, estem en condicions de fer una valoració global de l'obra de Nicolau. Com es pot comprovar, poques de les seves lectures es mantenen avui en dia. De vegades, això es deu a la mateixa naturalesa de l'epigrafia, una disciplina extremament inestable quant a les lectures proposades i, encara més, quant a les interpretacions de les mateixes lectures. De vegades, però, els errors procedeixen de la poca cura en l'edició dels textos: així, en el cas de la inscripció ibèrica 9 Almagro, tot i que Nicolau demostra conèixer els alfabetos epicòrics de les inscripcions arcaïques (coneix la *koppa*, sap que la *san* no es pot donar en una inscripció d'una colònia jònica, etc.), proposa, tanmateix, entendre com a alfes tres signes molt diferents, cosa certament molt poc versemblant fins i tot en el supòsit (més aviat poc probable, com hem vist) que la inscripció sigui grega (com vol ell) o en alfabet grec. Són aquests casos els més de doldre en l'obra del nostre autor. ¹⁴

En relació amb la tècnica d'edició, es pot dir que Nicolau està a l'altura del que es feia a la seva època, i fins i tot supera moltes edicions contemporànies, procedents de centres d'estudi suposadament més avançats. Cal recordar, en aquest sentit, que l'*Anuari* havia rebut en aquella època col·laboracions d'importants especialistes estrangers, com ara Frickenhaus, ¹⁵ dels quals Nicolau va aprendre, sens dubte, la tècnica de la bona ecdòtica. D'aquesta manera, el nostre autor dóna sempre una fotografia del vas o la pedra que edita; n'ofereix un text (en majúscules i en minúscules o només en majúscules, si creu que no fa sentit), el tradueix i en comenta el contingut, normalment des de dues vessants: indicant per

11. *Anuari 1913-1914*, p. 846.

12. M. ALMAGRO, *Las inscripciones...*, p. 25.

13. *Anuari 1913-1914*, p. 847.

14. En general (com és, d'altra banda, molt lògic), Nicolau interpreta millor les inscripcions més clares, i s'equivoca bastant quan apareixen lletres arcaïques.

15. Per exemple, en l'*Anuari 1907*, p. 487, i en l'*Anuari 1908*, p. 196-198.

a què servia l'objecte d'estudi i analitzant-ne els noms propis o les particularitats fonètiques o morfològiques. Des d'aquest punt de vista, el que hi trobaria a faltar un editor modern fóra essencialment la datació, la descripció física de l'objecte (cal recordar, en aquest sentit, que Nicolau comenta de vegades grafitis sobre vasos en epígrafs intitolats «Inscripcions en pedra») i la indicació de les mesures, així com la bibliografia (aquesta darrera era, certament, pràcticament inexistent a la seva època) i la consignació del lloc on es conserva el text, amb número d'inventari.

Certament, Nicolau no utilitza determinats signes d'edició que avui s'han generalitzat i que a la seva època ja utilitzaven molts editors. Així, per exemple, en la inscripció 45 Almagro no empra els parèntesis angulars per indicar la manca de geminació en ἐκόλ<λ>ησε, ni marca amb una ratlleta al damunt la ε de la paraula ΔΕΜΩΝ o de ΕΚΟΛΕΕ, tot i que s'hauria d'haver fet constar la manca de notació de quantitat, pròpia d'algunes inscripcions arcaïques. Tanmateix, aquestes deficiències em semblen justificables, en tractar-se d'una publicació anterior als Acords de Leiden de 1931.

En definitiva, crec que si la tasca de Nicolau tingué els seus dèficits tècnics, no fou tampoc tan distant de la que es feia en aquells moments en altres zones d'Europa; finalment, també caldria destacar que moltes de les inscripcions foren editades o comentades per ell per primera vegada, un extrem que sens dubte cal tenir en compte en la història de les excavacions d'Empúries, que encara continua.

